

Hayvanlara Yönelik Şiddet Konusunda Bir Değerlendirme *

Ayşe KARAKAYA ¹ Baki Yiğit ÇAKMAKKAYA ² Yasemin YILMAZ ³

¹Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Öğrencisi, ayse.karakaya34@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-1179-9941

²Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Öğrencisi, yigitcakkakkaya@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-9976-1824

³Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, Y. Lisans Öğrencisi, yasemmylmz@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-9448-7814

Özet: İnsanoğlu tarihin eski çağlarında avcı toplayıcı toplumda kendini korumak ve avlamak için temasta bulunduğu hayvanları tarım toplumuna geçiş sürecinde evcilleştirmiş, sanayi toplumuna geçildiğinde de çevrenin bir parçası olarak görmeye başlamıştır. Hayvanların doğanın bir unsuru olarak kabul edilmesi, haklarına saygı gösterilmesi düşüncesi, anılan konuda uluslararası metinlerde ve iç hukukumuzda da hukuki düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Hayvanların hukuk karşısındaki durumlarının anlaşılabilmesi için hakların öznesi mi yoksa konusu mu oldukları, statülerinin ne olduğu konuları uzun yıllar tartışılırken psikolog ve suç bilimciler tarafından da konunun üzerinde durulmaktadır. Araştırmaların küçük yaşlarda hayvanlara karşı şiddet öyküsü içeren kişilerin büyüdüklerinde ciddi anlamda şiddet suçlarına karıştıklarını göstermesi şiddet suçlarının önlenmesinde şiddete eğilimli insanların çocukluk çağından itibaren psikolojik yöntem ve tekniklerle kontrol altında tutulmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Proaktif adli yaklaşım ilkesi suçların işlenmeden önce önlenmesi temeline dayanmaktadır. Anılan ilke doğrultusunda ülke nezdinde hayvana şiddet konusunda anılan şiddetin zamanla insana yöneldiği de dikkate alınarak suç haritasının çıkarılması, sosyal sorumluluk projeleri ile konu hakkında farkındalık oluşturulması gibi önlemler yer almaktadır. Bununla birlikte sosyolojik ve psikolojik yöntemlerle potansiyel suçluların eğitilmesi, tedavi edilmesi, sahipli hayvanların insanlara zarar vermesi halinde sahiplerinin sorumluluğu söz konusu olduğundan bu konuda araştırma yapılabilmesi için adli veterinerlik birimlerinin kurulması gerekmektedir. Bunlar yapılırken hayvana şiddet eylemlerinde sanıkların caydırıcı cezalar ile cezalandırılması ve ıslah edilmesi için tedbirlere başvurulması sağlanmalıdır. Bu amaçla dağınık olan mevzuat tek çatı altında toplanmalı ve kanun yapma tekniği, hükümleri ve diğer yönleri ile yeniden ele alınmalıdır. Çocukların korunmasına ilişkin yasalarda getirilecek düzenleme ile hayvana şiddet uygulayan çocukların uzmanlar aracılığı ile psikolojik yönden sağlıklı olmaları için çalışılmalıdır. Hayvanların veteriner hatası sonucu yaralanmaları gibi konular da yasalar kapsamında değerlendirilmeli, hayvana şiddet vakaları bu konuda ihtisas yapmış kamu avukatlarıncı takip edilmelidir. Çalışmamızda hayvan insan ilişkilerine değinildikten sonra konu hayvanlara ait yasal düzenlemelerin oluşturulmasında temel alınan psikoloji ve hukuk bilimleri bağlamında ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: hayvana yönelik şiddet, hayvana yönelik kötü muamele, hayvan, şiddet, yasa, yasal düzenleme, psikoloji, sosyal sorumluluk, çözüm önerileri

An Assessment on Violence Against Animals

Abstract: In the ancient times of history, human beings domesticated the animals they came into contact with in the hunter-gatherer society during the transition to the agricultural society, and began to see them as a part of the environment when the industrial society started. The idea of accepting animals as an element of nature and respecting their rights has brought along legal arrangements in international texts and in our domestic law. While the situation of animals right is being discussed for a long time, the topic is stayed on by psychologists and criminal scientists in order to understand the situation of animals before the law, whether they are the subject or matter of rights, what their status is. The fact that researches show that people with a history of violence against animals at an early age are seriously involved in violent crimes when they grow up, which points to the necessity of keeping people prone to violence under control from childhood with psychological methods and techniques. The principle of proactive judicial approach is based on preventing crimes before they are committed. In line with the aforementioned principle, there are measures such as creating a crime map, creating awareness on the subject with social responsibility projects, taking into account that violence against animals has turned to humans over time. In addition,

* Bu çalışma, 18.11.2020 Tarihinde İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, 2020-2021 Yüksek Lisans Programı, Şiddet ve Psikososyal Dinamikleri dersi kapsamında, öğrenciler Ayşe Karakaya, Baki Yiğit Çakmakkaya ve Yasemin Yılmaz tarafından hazırlanmıştır.

forensic veterinary units should be founded for educating and treating potential criminals with sociological and psychological methods; conduct research on this subject since the owners are responsible for their animals in case of harming people. While doing these, it should be ensured that the defendants are punished with deterrent punishments and precaution are taken to rehabilitate the acts of violence against animals. For this purpose, the scattered legislation should be gathered under a single roof and the law-making technique, provisions and other aspects should be reconsidered. With the regulation to be introduced in the laws on the protection of children, children who use violence against animals should be worked on to ensure that they are psychologically healthy through professionals. Issues such as the injuries of animals as a result of veterinary mistakes should also be evaluated within the scope of the laws, and cases of animal violence should be followed up by public lawyers specialized in this field. In our study, after mentioning about animal-human relations, the subject is discussed in the context of psychology and law, which are the basis for the establishment of legal regulations of animals.

Key words: animal violence, animal abuse, animal, violence, abuse

1.Giriş

Avcı-toplayıcı dönemde insanların doğa ile arasındaki bağ henüz kopmamıştı ve insanlar yaşayan her canlıya eşit uzaklıkta, çevreye ve parçası olan hayvanlara karşı eşitlikçi ve paylaşımcı bir yaklaşım içerisindeydiler (Zengin, 2017). Bu toplumlara ait bir inanç olan canlı ve cansız varlıkların ruhu olduğu temeline dayanan animizm (zoomorfizm) kültüründe insanların doğayla temas halinde olmaları ve hayatta kalmalarının diğer canlılarla kurdukları ilişkiye bağlı olması sebebiyle insanlar doğa ile uyumlu bir yaşam sürüyorlardı (Hurn, 2012). İnsanların Neolitik Dönemde, avcılık-toplayıcılıktan yerleşik hayata geçmesiyle birlikte tarım ön plana çıkmıştır. Bununla beraber insanlar başta ekonomik sebeplerden ötürü hayvanları evcilleştirmeye başlamış, tarlayı sürme, binek olarak kullanma gibi amaçlarla kullanmış ve hayvanlarla iç içe yaşamaya başlamıştır. Evcilleştirilen hayvanların ihtiyaçlarını karşılayıp buna karşılık ise hayvanların ürettiklerinden yahut yün ve derilerinden yararlanmışlardır (Çobanoğlu vd., 2013). Neolitik Dönemle birlikte insanların doğaya olan muhtaçlığı azalmış ve insan yavaş yavaş kendini doğadan üstün tutmaya başlamıştır. Yabani hayvanlar için bir sahip söz konusu değilken artık evcilleştirilen hayvanların sahiplerinin insanlar olması yeni anlamlar yaratmıştır (Russell, 2012). Bu durum hayvanı nesneleştirip insanın mülkiyetinde bulunan bir ekonomik araç konumuna sokmuştur. Ekonomik anlamı dışındaki hayvanlar kedi, köpek, kuş gibi sevgi ve şefkat öznesi olarak kullandığımız hayvanlardır. Genellikle kent yaşamında evcilleştirilmiş hayvanın aile bireyi olarak görülmesi akraba ve akraba olmayan ilişkisinin bulanıklaşmasına neden olmuştur. Bu hayvanlar yediğimiz ya da ekonomik anlamda yararlandığımız hayvanlardan farklı bir konuma konulmuştur. Tamamen insanın sevgi ihtiyacını karşılamak için olan bu hayvanlar için insanlar maddi kaynaklarını onlar için harcayabilmektedirler. Öyle ki insanların miraslarını evcil hayvanlara bırakıp bırakamayacakları hak sahibi olup olamayacakları konusu hukuk sistemleri içerisinde tartışmaya

açılmıştır. Bununla beraber insan eliyle yapılan yapay seçilimle beraber insanların istedikleri özellikler aktarılmakta bu sebeple birçok hayvan fiziksel hastalıklara ve rahatsızlıklara sahip olabilmektedirler. Cins hayvan merakının yanında birçok insan da hayvanın kuyruğunun, kulağının, patisinin kesilmesini istemektedir. Görüldüğü üzere insanlar sevgi öznesi olarak gördüğü hayvanlara bile şiddet uygulamaktan geri durmamaktadırlar. İnsanın hayvanı evcilleştirmesi hayvanları işleri için yardımcı olarak kullanma yanında üzerinde hükmü olması ve iktidarlaşma isteğinden de kaynaklanmaktadır. Neolitik Dönemle birlikte hayvan evcilleştirilmeye başlanmış olsa da tam anlamıyla sömürülmeleri kapitalist düzen ile birlikte başlamıştır. Bu düzen ile birlikte hayvanlar da üretimin bir parçası olarak görülmüş ve kazancı olmayan hayvanlar yok edilmiştir. Sevgi nesnesi olarak gördüğümüz hayvanlar bile henüz annelerini yeteri kadar emmemişlerken alınıp cam fanuslara hapsedilip para karşılığı satılmaktadırlar. Hayvanlar için koyulan yasalar deney hayvanları, kürk hayvanları gibi geliri olan yerlerde yok sayılmaktadır. Ülkemizde de en canlı örneklerinden biri doğal yaşamındaki hayvanların para için avcılara yüksek fiyatlarla satılmasıdır. Melanie Joy'a göre (2011) sistem aynı zamanda hayvanlara karşı olan empati yeteneğimizi belli yöntemlerle köreltmeye çalışmaktadır. İnkâr etme, kaçınma, rutinleştirme, meşru kılma, nesneleştirme, kişisizleştirme (deindividualization), dikotomi yaratma, rasyonelleştirme ve kopma gibi mekanizmalar neticesinde insanların ve hayvanların benzer yönlerini görüp empati yapma yeteneğimiz köreltilmektedir (Joy, 2011) Dünyada Sanayi Devrimi ile birlikte başlayan, insanların daha iyi yaşam şartlarına ulaşmak amacıyla gerçekleştirdikleri göç sırasında ekonomik getirisi olan hayvanlar satılmış, kedi köpek gibi hayvanlar ise terk edilmiştir. Ülkemizde de terk edilme olayının birçok örneği vardır. Özellikle tatil beldelerinden dönerken insanların birçoğu evcil hayvanını terk ederek gitmekte ve bunun sonucunda dışarıda yaşamaya alışkın olmayan birçok sahipsiz hayvan kalmaktadır. Bu terk edilen

hayvanların ticari bir değerinin olmaması devletin barınaklara yatırım yapmamasına ve devlete getirisi olmayan bir yük olarak görülmesine neden olmaktadır. Kentleşmenin ve sanayileşmenin getirdiği bu olumsuzluklar doğal yaşamın korunmasını gerekli kılmaktadır. İnsanlar, hayvanlar, bitkiler ve diğer canlılarla uyum ve denge içinde olan doğa, bilinç düzeyiyle diğer canlılardan ayrılan insanın üzerinde hakimiyet kurma çabaları ile eski dengesini yitirmiştir. Ekolojik düzen içerisinde yer alan canlıların korunması sanayi toplumuna geçişle artan bir önem taşımaktadır. İnsanlar yaşamlarını ve haklarını devlet düzeni aracılığı ile kanunlar vasıtası ile korurlarken ekosistemin bir parçası olan canlıları korumak da bilinçlenmenin yanı sıra canlılara karşı işlenen suçları yaptırım altına almak ile mümkündür. İnsanların hak ve özgürlüklerini birbirlerine karşı korumaları amacını güden yasaların insan faktöründen dolayı zaman zaman istendiği şekilde uygulanmadığı günümüzde insanlar için türlerine göre sevgi ve şevkat kaynağı olan ya da besin değeri taşıyan hayvanlar için uygulanması kolay olmayacaktır. Yasaların amacının sadece insanı korumak değil aynı zamanda yaşanılabilir bir dünya bırakmak olduğu düşünülürse ekolojik düzenin halkaları olan hayvanların korunması konusunun önemi daha iyi anlaşılabilir (Dönmez, 2013).

2. Saldırganlığın Doğası ve Hayvana Yönelik Şiddetin Altında Yatan Psikolojik Etmenler

Yıkıcılık insanlarla beraber var olan ve insan var olduğu sürece olmaya devam edecek bir olgudur. Arno Gruen, *Normalliğin Deliliği* (1987), adlı kitabında şöyle demektedir: “Görünen o ki, bütün canlılar arasında yıkmak için yıkan tek canlı insan”. İçindeki saldırganlık devam ettiği sürece insanlar, yıkmaya devam edeceklerdir.

Saldırganlık bugüne kadar çok fazla çalışmaya konu olsa da hala tam olarak çözülememiştir. Disiplinler arası farklılıklardan dolayı saldırganlık için farklı tanımlamalar kullanmışlardır. Türk Dil Kurumu’na (2020) göre saldırganlık, bireyin kendi düşünce ve davranışlarını dıştaki direnmelere karşı, zorla karşısındakine benimsetme çabası olarak tanımlanmıştır. Bu tanım temelde bireyi ön planda tutsa da bireyin bulunduğu grup da onu saldırganca davranışlara itebilmektedir.

Konrad Lorenz’e göre saldırganlık güdüsü doğuştan gelmektedir ve herhangi bir tetikleme olmaksızın ortaya çıkabilir. Yüzyıllar öncesinde doğada hayatta kalan olabilmek ve neslin devamlılığını sağlayabilmek amacıyla ortaya çıkan doğal seleksiyon sürecinin sonucudur (Fromm, 1993). Sigmund Freud’a göre de saldırganlık insanda

doğuştan bulunan, öğrenilmemiş, evrensel bir olgudur. Fakat Freud’a göre insandaki bu saldırganlık ölüm dürtüsünün enerjisini başka nesnelere yönlendirmesinden kaynaklanmaktadır. Evrimsel psikolog olan David Buss ve Todd Shackelford (1997), atalarımızın saldırganlığı üreme, savunma, hayatta kalmaya yarayan pozitif bir özellik olarak algılamışlardır ve saldırgan atanın başarılı olarak görülmesinden dolayı bu psikolojik mekanizma nesilden nesle aktarılmıştır. Fakat bütün bu içgüdü kuramları saldırganlığın doğasını tam olarak anlatmakta yetersiz kalmışlardır. Saldırganlık kişiden kişiye ya da kültürden kültüre değişebilmektedir. Aynı türde bile, örneğin köpeklerde saldırganlık düzeyi aynı değildir. Sebepsiz yere ortaya çıkabildiği gibi bazen bir sebep olsa da ortaya çıkmayabilir. Bahsedildiği gibi içgüdüsel olarak bir saldırganlığa sahip olsaydık bu değişimlerin olmaması gerekirdi.

Bazı araştırmalar göstermiştir ki hem insanda hem de hayvanda saldırganlığı tetikleyen sinirsel sistemler vardır. Canlıların bu bölgeleri uyarıldığında saldırganca davranışlar artmakta ketlendiğinde ise azalmaktadır. Saldırgan insanların beyin yapılarının diğer insanlardan farklı olup olmadığını araştıran Raine ve ark. (2008), katillere beyin taraması yaparak beyin aktivitelerini ve anti sosyal kişilik bozukluğu olan kişilerin beyinlerindeki gri madde seviyesini ölçmüşlerdir. Sonucunda bu insanların saldırganlıklarını etkilemede görevi olan kortekslerinin katillerde yüzde 14 daha az etkin ve anti sosyal kişiliklerinde normal insanlardan yüzde 15 daha küçük olduğu sonucuna varmışlardır. Bu da bize beynin yapısının saldırganlıkta rolü olduğunu göstermektedir.

Kalıtım yoluyla bize aktarılan mizacımız saldırganlık seviyemizi etkileyebilmektedir. Lagerspetz (1979), yaptığı deneyde saldırgan özellik taşıyan fareleri bir yere, sakin özellik gösteren fareleri bir yere koymuştur. Sonucunda gelecek nesillerde de bu özellikler aynı gruplar içinde aktarılmıştır. Fakat tek başına kalıtım saldırganlığı yordamakta yeterli olmamaktadır. Saldırgan mizaç saldırganca öğretilerle beslendiğinde saldırgan davranış ortaya çıkmaktadır. Yıllardır insanlar horoz ve pitbull gibi hayvanları kafes dövüşlerinde kullanabilmek için saldırganca davranışlar öğretmişlerdir. Benzer şekillerde alkol alımı, erkek seks hormonu olan testosteronun yüksek olması, düşük serotonin düzeyi ve bunların davranışlarla etkileşimi de saldırganlık seviyesini etkileyebilmektedir (Myers, 2015).

Dollard’ın (1939), temsil ettiği engellenme-saldırganlık kuramı kişinin yapacağı eylemin engellenmesi ile saldırganlık gösterme ihtimali

arasında ilişki olduğunu savunur. Engellenme (frustration), kişinin amacına yönelik hareketinin önünün kesilmesidir. Kişi, onu asıl engelleyen kaynağa saldıramadığında saldırılan hedef yön değiştirebilir. Yön değiştirilen hedefin kişiyi kışkırtanla benzer özellikler göstermesi saldırgan davranış ihtimalini arttırır. Bu bazen patron- baba-aile ortamında gözlenirken bazen de trafikte ortaya çıkabilmektedir. Trafikteki bu saldırganlık, kişinin yolu kesildiğinde diğerlerini düşman olarak algılamasından kaynaklanmaktadır (Myers, 2015).

Sosyal psikologlar ise saldırganlığın öğrenme yolu ile gerçekleştiğini savunmuşlardır. Kişinin saldırgan davranışlar sonucu ödüllendirilmesi bu davranışları devam ettirmesine neden olacaktır. Örneğin adam karısına saldırdığında onu başarılı bir şekilde korkutup istediğini alıyorsa adamın giderek daha da saldırgan davranışlar sergileme ihtimali yüksektir. Marsden ve Attia (2005), intihar bombacılarının asıl amaçlarının etraftaki birkaç insanı öldürmek değil, medyanın da olayları büyütmesinin yardımıyla terör korkusu yaratmaktır. Albert Bandura (1997), saldırganlık sadece deneyimlerle değil, gözlemleyerek de öğrenilebilir dediği sosyal öğrenme kuramını ileri sürmüştür. Bandura'nın ünlü deneyinde Bobo isimli bir oyuncuğa bir yetişkin tarafından tokmakla vurulmasını izleyen sonrasında da oyun odasında oynadıkları oyun engellenen çocuklar büyük oranda aynı şekilde Bobo'ya vurmuşlar ve bazen yetişkinin vururken sarf ettiği sözleri söylemişlerdir. Bunu gözlemlemeyen çocuklar ise nadiren şiddete başvurmuşlardır.

Şiddeti gözlemlenin bir yolu da medya aracılığıyla olmaktadır. Özellikle televizyonda şiddet görüntülerinin fazlaca gösterilmesi bu duruma duyarsızlaşmaya yol açabilmektedir. Yeni şiddet yöntemleri öğrenilmesini sağlayabilir ve özellikle çocukların istediklerini şiddet yoluyla elde etmesini normalleştirebilir (Dönmez, 1988). Berkowitz (1984), bu konuda medyanın saldırganlığı bağlama göre kabul edilebilir bir hale getirdiğini söylemiştir.

Saldırganlık üzerinde etkisi olan bir diğer faktörlerde çevre faktörüdür. Aşırı sıcaklık, acı hissiyatı, saldırıya uğramak ve aşırı kalabalık gibi faktörler saldırgan davranışları arttırabilmektedirler. Sıcak yaz havalarda isyanların çıkma ihtimali daha fazladır. Ülkemizde de gezi parkı olaylarının yazın yaşanmasının tek etkisi sıcaklık olmasa da etkileyen faktörlerden biri olabilir. Yine aşırı kalabalık olan ulaşım araçlarında, Pazar yerlerinde kavgaların çıkma ihtimali daha olasıdır. Bunun sebeplerinden biri de yabancı kişilerin birbirinin kişisel alanına fazla yakın olması olabilmektedir. Aynı zamanda çevresinde saldırgan çağrışımları olan nesnelere bulunan kişilerin saldırgan davranışlar sergilemeleri

daha olasıdır. Silah bulunan evlerde bulunmayanlara göre intihar oranlarının 5 kat fazla olduğu bulunmuştur (Taubes, 1992). Berkowitz, bu konuyla ilgili şöyle demiştir: "Silahlar, şiddete yalnızca imkan tanımakla kalmaz; aynı zamanda şiddeti teşvik eder. Parmak, tetiği çeker ama tetik de parmağı çekiyor olabilir." (Myers, 2015).

Bahsedilmesi gereken bir diğer konu da saldırganlık ve şiddet kavramlarının birbirleriyle olan ilişkileridir. Saldırganlık, şiddetin daha geniş kapsamlı halidir. Her saldırganca his şiddete dönüşmeyebilir. Kişi öfkesi bastırabilir. Fakat her şiddet bir saldırı davranışdır (Kiraz, 2015).

Arapça hyy/hyw kökünden gelen hayawan, Türkçe'de hayvan kelimesine dönüşmüştür. Hayawan, yaşama, canlı olma, her çeşit canlı varlık anlamına gelmektedir. Saldırganlık dediğimizde her ne kadar insanı ele almış olsak da hayvanlarda da saldırganlıktan söz edebiliriz. Saldırmak fiili itibariyle bir eyleme geçme, ileri doğru atakta bulunma anlamına gelmesinden kaynaklı bitkilerde saldırganlıktan söz edemeyiz gibi düşünelim de böceklerin gelmemesi için salgıladıkları kokular, beslenme söz konusu olduğunda ise et yiyen bitkiler saldırıya örnek olarak verilebilir. Saldırganlar arasında hiyerarşide en üstte insan vardır. Bitkileri aşırı tüketmeye saldırı olarak bakabileceğimiz gibi farklı sebeplerden ötürü hayvanlara şiddet uygulayabilmektedirler. Tolstoy, bu konuda şöyle demiştir: "Mezbahalar var oldukça savaşlar sürecektir." Seri katillerin çoğu çocukluklarında hayvanlara eziyet etmişlerdi. Buna göre çocukluklarında hayvanlara eziyet edenlerin yetişkinlikte insanlara zarar verme ihtimalleri diğerlerine göre daha fazladır. Genelde anti sosyal kişilik gösteren bu kişiler empati yoksunluğu gösterirler. Şiddet içeren olaylardan sonra pişmanlık sergileyemezler.

Hayvana eziyetin altında çoğu zaman bir psikopati, travma, travma sonrası stres bozukluğu, dissosiyasyon gibi faktörler yatsa da insanın doğadaki büyülenmeci tavrının da bunda payı vardır. Bir hayvan sadece beslenme ve savunma amacıyla öldürürken insan sadece kendi zevkleri doğrultusunda zarar verebilmekte hatta öldürebilmektedir. Bunları önlemenin yol büyük oranda küçük yaşlarda hayvanlarla ilgili eğitim vermektir. Sağlıklı ebeveyn bakımı ve eğitimle, çocukları küçük yaşlarda hayvanlara alıştıran hayvana eziyetin önüne geçilebilir. Yurtdışında ilkokullar ile barınakların ortaklaşa çalışmaları sonucu hayata geçirilen projeler çocuklarda hayvan sevgisinin yer etmesini sağlıyor. Çocukların belli zamanlarda hayvanlara kitap okuma

etkinliği hayvanlarla etkileşim kurmaları açısından çok önemlidir.

3. Hayvana Yönelik İle İnsana Yönelik Şiddet Arasındaki Bağ

Hayvanlara yönelik şiddet ve insanlara yönelik şiddet arasında bir bağ olup olmadığı konusu seri katiller ve nitelikli cinayet suçları işleyen kişilerin geçmiş profillerinde hayvanlara şiddet uyguladıklarının fark edilmesi ile bilimsel araştırmalara konu olmuştur. Yapılan araştırmaların çoğu yurt dışı kaynaklı olmakla beraber ülkemizde de bu konuya değinen çalışmalar bulunmaktadır. Bilimsel araştırmalara göre şiddetin hayvana yönelmesinin insana yönelmesi için bir basamak olduğu söylenebilir. Tolstoy'un "hayvan öldürmeden insan öldürmeye sadece bir adım vardır." sözü anılan durumu gayet güzel ifade etmektedir. Prof. Dr. Sevil Atasoy İstanbul Barosu Başkanlığı'na Baro'nun hayvan hakları komisyonunun talebi üzerine sunduğu 23 Ocak 2009 tarihli raporunda yabancı kaynaklardan derlediği seri katiller ve önemli cinayet olaylarına karışan ve geçmişte hayvana şiddet öyküsü bulunan kişilerin isimlerini örnek olarak sunmuştur (Haytap, 2020). Anılan listeye göre 12 kadını öldüren İtalyan Vincente Verzini'nin çocukluk çağında kedileri boğduğu, 50 kişiyi öldüren "Düsseldorf Vampiri" adıyla bilinen 1883 doğumlu Peter Kürten'in önceleri köpeklere, koyunlara işkence eden, ırzına geçen ve onları öldüren biri olduğu, 15 yaşında 11 yaşındaki Jun Hansen'in başını kesen kobe canavarı adı ile bilinen Saka Kibara'nın geçmişte kedi başı kestiği ve güvercinleri boğduğu, 19 yaşına varmadan 5 çocuğu öldüren Christine Falling'in çocukluğunda kedileri öldürdüğü, annesini ve iki küçük kızı bıçaklayarak öldüren Luke Woodham'ın daha önce kendi köpeğini yaktığı, 1970'lerde, uzun siyah saçlıları hedeflediğinden kadınların saçlarını sarıya boyatmasına yol açan ve bir yıl içinde altı kişiyi öldüren Davit Berkowitz'in daha önce komşusunun köpeğini vurduğu, ve annesinin papağanını zehirlediği, her iki eşini öldüren Richard William Leonard'ın öncesinde kurbağaları ezdiği ve otomobilinin motoruna kedi bağladığı, katil Jack Bassenti'nin köpek yavrularını canlı olarak gömdüğü, filmlere, romanlara ilham kaynağı olan Jeffrey Dahmer'in kedilerin iç organlarını inceledikten sonra, aynı tekniği 17 küçük erkek çocuğa uyguladığı ve başkaca örnek vakaların da rapor edildiği anlaşılmaktadır. Kamuoyuna yansıyan ve infial uyandıran Akdeniz Bölgesinde evine gitmek için bindiği yolcu minibüsünün kullanıcısı tarafından öldürülen Ceren'in katilinin ifadesinde de "İstanbul'dayken sevdiğim kedilerin başını taşla eziyordum, birinin kalbini çıkarmıştım" şeklindeki

beyanı hayvana karşı şiddet ile insana karşı şiddet arasındaki bağlantının gündeme gelmesine sebep olmuştur (Toygun, 2019). Melbourne Monash Üniversitesi Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi Doçent Doktor Eleonora Gullone "Hayvan Zulmü, Antisosyal Davranış ve Saldırganlık: Bağlantıdan Daha Fazlası" isimli kitabının konusunu güçlü bir araştırma geçmişine dayandırmıştır. Kitapta hayvan istismarı ve antisosyal davranış arasındaki bağ konusunda tespitlere yer verilmiştir. Yazarın bilimsel araştırmalarına dayanan kitabında kişiler arası şiddetin sıklıkla hayvanlara şiddet ile birlikte veya birbirini takip ederek meydana geldiği ve bunu bize gösterebilecek işaretleri de görmezden geldiğimiz anlatılmaktadır. Yazar kitabında, insanlara yönelik işlenebilecek birçok suçun daha öncesinde hayvanlara karşı meydana gelen davranışlar sayesinde öngörülüp engellenebileceğini savunmaktadır (Palaz, 2020).

Hayvana karşı şiddet ile insana karşı şiddet arasındaki bağın çocukluk döneminden itibaren ele alınarak irdelenmesi amacını taşıyan çalışmalardan bazıları, bu bağı incelemek amaçlı çocukluk döneminden başlayan boylamsal araştırmaları hedeflemiş olsa da ülkelerinde bulunan yasal prosedürlere takılıp bunu gerçekleştirememiştir. Arluk, Levin ve Ascione (1999), yaptıkları çalışmada hayvan istismarı ve şiddet arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bunu yaparken derecelendirme hipotezini (graduation hypothesis) test etmek istemişlerdir. Ancak bu davranışı gösteren kişilerin erken gelişim dönemlerinde hayvan istismarı ve diğer çeşitli antisosyal davranışlar gösterme yetisinin olup olmadığına, çocuklar hakkındaki kayıtların gizli olarak tutulmaları nedeniyle bakamamışlardır. Çalışmada, hayvan istismarcılarının anlamlı şekilde kontrol grubuna oranla şiddet suçları dahil olmak üzere daha fazla suç davranışı gösterdiği görülmüş; hayvan istismarcılarının kontrol grubuna oranla 3.2 kat daha fazla suç kaydına sahip olduğu saptanmıştır (Arluk, Levin ve Ascione, 1999, s. 968-969). Hayvana yönelik şiddet gösteren bireylerin aynı zamanda bunu insana karşı da sergilediği yönünde ortaya atılan hipotezlerin doğruluğunun test edilmesinde bir takım engeller söz konusudur. Bu davranışın başlangıç noktasını belirleme, aradaki illiyet bağına kurma yönünde geliştirilen desenlerde ilk çocukluk döneminden itibaren varlığının kaydına ulaşabilmek sonuçları değerlendirmede önemli bir rol oynayacaktır. Bazı araştırmacılar, hayvana yönelik şiddetin çocuk, eş ve yaşlı istismarının hem bileşeni hem de belirtisi olabileceğini kabul etmişlerdir (Canadian Veterinary Medical Association, 2020). Yurt dışında yapılan çalışmaların çoğu bu iki davranış arasında bir ilişkinin bulunduğunu ön görmektedir:

- “FBI (Federal), hayvan zulmünü insanlara yönelik şiddetin bir göstergesi olarak görüyor ve seri katillerin profilini çıkarırken geçmişteki hayvan istismarını değerlendirmektedir (Paw, 2020).
- ABD Adalet Bakanlığı, şiddete başvurma riski taşıyan gençleri değerlendirirken, hayvan istismarı geçmişine vurgu yapmıştır (Paw, 2020).
- Çocuk istismarı nedeniyle tedavi gören aile üyelerinin yüzde 80’inden fazlası da hayvanları istismar etmiştir. Bu vakaların üçte ikisinde, istismarcı bir ebeveyn bir evcil hayvanı öldürmüş veya yaralamıştır. Vakaların üçte birinde bir çocuk mağdur bir evcil hayvanı istismar ederek şiddet döngüsünü sürdürmüştür.” (Paw, 2020).

Özellikle domestik şiddete maruz kalan bireylerin, şiddeti uygulayan kişiler hakkındaki beyanlarında, söz konusu istismarcı bireylerin aynı zamanda hayvanlara yönelik şiddet davranışında buldukları da yer almıştır. Ascione (1998:125) tarafından; Utah’ta sığınma evlerinde kalan domestik şiddet mağduru kadınla yapılan görüşmede, %71’inin erkek partnerlerinin evcil hayvanlarına zarar verdiği veya öldürdüğü kayıt altına alınmıştır. Burada hayvana şiddet ve insana yönelik şiddet arasında hangisinin diğerine doğru evrildiği konusunda bir çalışma yapılmamakla birlikte ikisi arasında bir bağ olabileceği, bireye şiddet gösteren kişinin hayvana şiddet gösterme konusunda da yüksek bir ihtimal taşıdığına dikkat çekilmiştir. Şiddet davranışı gösteren bu kişilerin hayvanları partnerine karşı bir kontrol aracı olarak da kullanabildiği görülmüştür (Newberry, 2017). Partneri güç ve kontrol altında tutmaya çalışmak psikolojik bir şiddet türü olarak değerlendirilebilir. Partnerlerden birinin diğerini istismar ettiği ilişki paternlerinde, hayvana karşı şiddetin karşı tarafa göz dağı verme ve onu kontrol altında tutma amacıyla yapılıyor olması, yine bir hayvanı istismar etme kapasitesine sahip olan kişilerin, aynı zamanda kişiye yönelik yıkıcı davranışlarda bulunabildiğini göstermektedir.

İstanbul’da ilkököl çağındaki 1248 çocukla hayvana yönelik kötü davranış ile saldırganlık ve empati düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan çalışmada, hayvana kötü davrandığını belirten katılımcıların daha saldırgan olduğu, empati becerilerinin daha düşük olduğu belirlenmiştir (Akdemir, 2016). Yine aynı çalışmada Akdemir (2016) tarafından aktarılan Tapia’nın 1971 yılındaki çalışmasında, hayvanlara kötü davranan çocuklarda farklı yıkıcı davranışların da birlikte görüldüğü belirtilmiş ve yapılan ilk sistematik çalışmada; 11 yıl

boyunca kliğine gelen çocukların yıkıcı davranışları ve hayvana karşı kötü davranışları kayıt altına alınmış olup 18 vakanın 10’unda hayvana kötü davranışla beraber saldırgan davranışların da beraberinde geldiği görülmüştür. Buradan yola çıkarak çocukluk döneminde hayvana karşı şiddet davranışı içinde bulunan çocukların, diğer davranış bozukluklarını da gösterme ihtimalinin yüksek olduğu çıkarımına ulaşılabilir. Araştırmacılar tarafından aralarındaki bağa sürekli atıf yapılan ve üzerinde çalışılan bu durumun ortaya çıkmasına neden olan faktörler üzerinde çalışılması gereken bir konudur. Hayvana karşı şiddet üzerinde çalışırken, problematiğin kökeniyle ilgili varsayımlar arasında akla ilk gelen faktörlerden biri çocukluk çağında şiddet mağduru varlığının bulunup bulunmadığıdır. Erken dönemde ihmal veya istismar mağduru olan bireylerde, sonraki yaşamlarında saldırganla özdeşlemenin gerçekleşmesiyle birlikte kontrol hissini elde edebilmek amacıyla kendilerinden daha güçsüz gördükleri bir varlığa zarar verme söz konusu olabilir. Özünde bir canlıya zarar vermeyi içeren hayvana şiddeti gerçekleştiren kişilerin diğer bir canlı türü olan insana da zarar verme potansiyelini barındırdığı yapılan çalışmaların bazılarında anlamlı olarak görülmüştür. Bazılarında ise araştırma deseninde engellemeler nedeniyle sağlıklı sonuçlara ulaşamamıştır. Ancak, öncelikli olarak hayvana yönelik şiddetin insana yönelik şiddetin varlığını sorgulattığı gerçeği araştırmaların günümüzde devam etmesinde büyük bir etken olarak görülmektedir. Hayvana yönelik şiddeti gösteren bireylerin bunu insana karşı da gösterip göstermediğinin takibi, kişilerin çocukluk yaşantılarından başlayarak suç kayıtları gibi değişkenlerin olduğu araştırma desenleriyle çalışmaya geçecek nitelikte bir konu olarak gözlemlenmiştir.

4. Hayvana Yönelik Şiddetle İlgili Yasal Zemin

Son zamanlarda hayvana karşı şiddet sosyal medyanın bu durumu gözler önünde çok rahat bir şekilde sermesiyle sık karşılaşılan bir durum haline gelmiştir. İşkence, öldürme, tecavüz gibi olaylar kamuoyunun, hayvan severlerin ve hayvan hakları savunucularının büyük tepkisini çekmiştir. Bu durum, peşinde yasalarla ilgili caydırıcı yaptırımlar içeren yeni düzenlemelerin gerekliliğini göstermiştir.

Ülkemizde ve dünyada artan hayvana yönelik şiddet, hayvanların korunması, hayvanların hukuki statüsünün belirlenmesi gibi konuları da beraberinde getirmiştir. “Hayvan refahı” ve “hayvan hakları” kavramları modern hukuk kuralları içerisinde 1970’li yıllardan itibaren yer almaya

başlamıştır. Doğa üzerinde tartışmasız egemenlik kuran modern insanın, içinde yaşadığı çevreye karşı olan sorumlulukları konusunda son yıllarda artan duyarlık, bu kavramların hukuki metinlerde sıkça yer almasına neden olmuştur (Menteş-Gürler ve ark., 2009).

Hayvanın hak sahibi olduğu veya olması gerektiğine ilişkin tez yenidir. Hayvanların korunması gerektiğine ilişkin hareket ise çok daha eskilere dayanmaktadır (Koçhisarlı ve ark., 2013). Koçhisarlı ve ark. (2013), tarihsel bağlamda hayvana yönelik görüşlerin farklılık gösterdiğini, bu görüşlerin ilk olarak hayvana eşya statüsü atfettiğini, sonrasında kişi benzeri saydığını ve son olarak da hayvana kişilik tanıyan görüşün de kendine yer ettiğini çalışmalarında belirtmişlerdir. Bu çalışmada, hayvana bakış açıları arasında, vicdana en yaraşır olan görüşün hayvana kişilik tanıyan görüş olduğu üzerinde durulmaktadır. Çünkü doğa, bütün canlılara tahsis edilmiş ortak bir yaşam alanıdır ve hareket kabiliyetine sahip bir canlı olan hayvanların da haklarının korunmasına ihtiyaçlarının olduğu görüşü ağır basmaktadır. Konuyla ilgili Koçhisarlı ve ark. (2013), hayvanın hukuk öznesi olarak kabul edilmesini savunan görüşün altında yatan mekanizmanın "İstirap çekme" olduğunu savunurlar. Hayvanların, sinir sistemine sahip olmaları, acıyı hissedebilme ve buna tepki verebilme becerileri, kendilerine yöneltilen kötü muameleye karşı onların korunmasını gerektiğini zaruri kılar. Dahası, hayvanların herhangi bir kötü muameleye maruz kaldıklarından, bunu besin zincirinin en üst seviyesinde olan insan gibi dile getirme, yardım arama davranışında bulunamayışları, onları insanlarla eşit derecede korunmalarını bunun caydırıcı bir düzlemle icra edilmesini gerektirdiği düşüncesini akıllara getirmektedir. Ancak hayvana kişilik olarak bakan görüşe de eleştiriler yöneltilmiştir. Koçhisarlı ve Söğütlü Erişgin'in aktardığına göre (s. 1699) Denoix/Marc, hayvanın insan düzeyine yükseltilmesi, hukuk düzeyine getirilmesi, ona gereksiz haklar sağlayacak ve şaşırtıcı borçlar (ödevler) yükleyecektir, demiştir. Bu eleştiri, hukuk zemininde insan ve hayvanı eşitlemenin mümkün olmayacağını belirtmektedir. Ayrıca Özen İnci'nin (2019) aktardığına göre Yılmaz ve Halil, hayvanlara ve bitkilere bir kişilik tanınmadığından, hak ve borçların da öznesi olamayacaklarını, ancak hakkın nesnesi olabileceklerini öteden beri ifade etmiştir. İnsanın yeri geldiğinde hayvanı çıkar ya da araştırma amaçlı kullanamaması doğal yaşam döngüsünü dahi etkileyebilecek bir sonuca varabileceğini, hayvanın gıda olarak tüketiminden bilimsel deneylerde kullanımına kadar geniş bir spektrumunu kapsamaması konuya yönelik tartışmaların varlığını devam

ettirmektedir. Fakat hayvanların, kendilerine verilen hakları kullanma becerisine sahip olmayışı, bilinç gerektiren faaliyetler yürütememeleri, onların korunmaya ihtiyaçlarının olmadığı anlamına gelmemelidir.

Hayvan Hakları Evrensel Beyanname'si 15 Ekim 1978 tarihinde Paris'teki UNESCO Merkezinde törenle ilan edilmiştir. Bu metin, 1989 yılında Hayvan Hakları Federasyonu tarafından tekrar düzenlenerek 1990 yılında UNESCO Genel Direktörü'ne sunulmuş ve aynı yıl halka açıklanmıştır (Wikipedia, 2020). Türkiye ise bu sözleşmeyi imzalayan ve bunun sonucunda taraf olan ülkelerden birisidir (TBMM, 2000).

Hayvan hakları evrensel bildirgesindeki 14 maddede;

"Bütün hayvanlar yaşam önünde eşit doğarlar ve aynı var olma hakkına sahip olduğu", "Bütün hayvanlar saygı görme hakkına sahip olduğu, bu hakkı çiğneyerek onları sömürülemezceği, bilgilerini hayvanların hizmetine sunmakla görevli olduğu, bütün hayvanların insanca gözetilme, bakılma ve korunma haklarının olduğu", "Hiçbir hayvana kötü davranılmayacağı, acımasız ve zalimce eylem yapılamayacağı, bir hayvanın öldürülmesi zorunlu olursa, bu bir anda, acı çektirmeden ve korkutmadan yapılması gerektiği", "Yabani türden olan bütün hayvanların, kendi özel doğal çevrelerinde karada, havada ve suda yaşama ve üretme hakkına sahip olduğu, eğitim amaçlı olsa bile özgürlükten yoksun kılmanın her çeşidi bu hakka aykırı olduğu", "Geleneksel olarak insanların çevresinde yaşayan bir türden olan bütün hayvanların uyumlu bir biçimde türüne özgü yaşam koşulları ve özgürlük içinde yaşama ve üreme hakkına sahip olduğu", "İnsanların yanlarına aldıkları bütün hayvanlar doğal ömür uzunluklarına uygun sürece yaşama hakkına sahip olduğu, bir hayvanı terk etmenin acımasız bir davranış olduğu", "Bütün çalışan hayvanların iş süresi ve yoğunluğunun sınırlandırılması ve güçlerini artırıcı bir beslenme ve dinlenme hakkına sahip olduğu", "Hayvanlara fiziki ya da psikolojik bir acı çektiren deneyler yapmak hayvan haklarına aykırı olduğu, tıbbi, bilimsel, ticari ve başkaca biçimlerdeki her türlü deneyler için de durumun böyle olduğu", "Hayvanın beslenmek için yetiştirilmişse de bakılması, barındırılması, taşınması, ölümü de acı çektirmeden ve korkutmadan olması gerektiği", "Hayvanlardan insanların eğlencesi olsun diye yararlanılmayacağı, hayvanların seyrettirilmesi ve hayvanlardan yararlanılan gösterilerin hayvan onuruna aykırı olduğu", "Zorunluluk olmaksızın bir hayvanın öldürülmesinin yaşama karşı suç olduğu", "Çok sayıda yabani hayvanın öldürülmesi demenin

olan her davranış bir soykırım, yani bir suç olduğu”, “Hayvan ölümüne de saygı göstermek gerektiği, hayvanın öldürüldüğü şiddet sahnelerinin sinema ve televizyonda yasak olduğu”, “Hayvanları koruma ve savunma kurallarının, hükümet düzeyinde temsil olunması gerektiği, hayvan haklarının da insan hakları gibi yasayla korunması gerektiği” belirtilmiştir.

Hayvanlar hakkında başlatılan birçok eylem bu beyanname doğrultusunda gerçekleştirilmiştir.

Ülkemiz kanunlarında ise hayvanlar, eşya ve mal olarak değerlendirilmektedir (Dönmez, 2013, s. 904). 5199 sayılı Hayvan Haklarını Koruma Kanunu 2004 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu kanun hayvan haklarını korumaya yönelik bir kanun olsa da kanun maddelerine aykırı hareket etmenin karşılığı olarak verilen en yüksek ceza idari para cezasıdır. İdari para cezası da hayvanlara karşı yapılan kanuna aykırı hareketlerin suç değil kabahat olduğunu gösterir. Hayvanları Koruma Kanunu Tasarısında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısının 9.maddesi ile 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu’nun 28.maddesinin başlığı “cezalar” şeklinde değiştirilmiş ve caydırıcılığın artırılması için 14.Madde’nin (j) bendine aykırı davrananlara (hayvanlarla cinsel ilişkide bulunan veya işkence yapanlara) bir yıla kadar, (l) bendinde düzenlenen Pitbull Terrier, Japanese Tosa gibi tehlike arz eden hayvanları üretmek; sahiplendirilmesini, ülkemize girişini, satışını ve reklamını yapmak; takas etmek, sergilemek ve hediye etmek yasağını ihlal edenlere iki yıla kadar hapis cezası verilmesi öngörülmüştür. Tasarıda ayrıca 14.Madde’nin birinci fıkrasının (o) bendine aykırı davrananlara da iki yıla kadar hapis cezası verileceği öngörülmüştür; ancak Hayvanları Koruma Kanunu’nun 14.maddesinin 1.fıkrasının (o) bendi bulunmamaktadır (Dönmez, 2013, s.915). Ancak yine burada dikkat çeken durum, belli başlı hayvan türlerini üretmek, satış ve reklamını yapmak; hayvanlarla cinsel ilişkiye girmek ve onlara işkence etmekten daha fazla cezai sorumluluk doğurmaktadır. Buradan, halihazırdaki yasal düzenlemenin adalet duygusunu yerine getirme konusunda eksik kaldığı, yeterli olmadığı görüşüne varılabilir.

Ülkemizde hayvana yönelik şiddetin ve kötü muamelenin ceza hukukunda karşılığı bulunmaktadır. Burada yine aklımıza hayvana yönelik şiddette bulunan kişilerin bunu insana karşı yöneltme potansiyelinin varlığıyla ilgili yapılan çalışmalar gelmektedir. Zira bu çalışmaların bazılarında, hayvana şiddet uygulayanların bununla kalmadığı, insana da şiddet uyguladığına dair sonuçlar elde edilmiştir. Buradan hareketle, hayvana şiddet uygulayan kişilere caydırıcı cezai

yaptırımlar uygulanması, bu durumun insana yönelik olanının önüne geçilmesine bir set çekebileceği ihtimalini sorgulatmaktadır.

5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu’nda hayvanlar, daha ziyade insana ait bir malvarlığı değeri olarak addedilmiştir (Özen İnci, 2019). 5237 Sayılı Kanunun 151. Maddesi 2. Fıkrasında “Haklı bir neden olmaksızın, sahipli hayvanı öldüren, işe yaramayacak hâle getiren veya değerinin azalmasına neden olan kişi hakkında” mağdurun şikâyeti üzerine, dört aydan üç yıla kadar hapis veya adli para cezası öngörülmüştür. Bu madde, sadece sahipli hayvanları kast etmektedir. Bu suç bakımından da korunan hukuksal yarar, hayvanın yaşama hakkı veya vücut bütünlüğünün korunması değil, bireyin mülkiyet hakkıdır (Dönmez, 2013). Bu kapsamda sokak hayvanlarına veya sahibi olmayan hayvanlara yönelik eylemler suç olarak sayılmamaktadır. Bu durumun hayvanın eşya olarak görülmesinin bir sonucu olduğu kanısına rahatlıkla varılabilmektedir. Temelde hayvana yönelik algı, onun sahipli bir mal olarak görüldüğü durumlarda onu korurken, sahipsiz olması durumunda onu koruyamamaktadır.

Özen İnci’nin (2019) aktardığına göre; Yargıtay 3. Hukuk Dairesinin bir kararında; sahipli bir hayvana işkence ve kötü muamelede bulunmak yahut cinsel eylemlerde bulunmak suç teşkil etmemektedir. Öte yandan suçun soruşturulması ve kovuşturulması şikâyete bağlı olup ceza hukuku koruması, ancak hayvan sahibinin şikâyeti ile devreye girmektedir. Hayvana kötü muamelede veya cinsel istismarda bulunan kişi, eğer bir akıl-ruhsal hastalığı yoksa normal şartlar altında bunu topluma açık yerlerde yapmayacağından dolayı, hayvanın bunu dile getirme ihtimalinin de olmamasıyla birlikte çoğu durumda hiçbir yetkili makamın haberi olmadan, yapan kişiyle beraber mezara gitmekte olduğunu söyleyebiliriz. Son olarak ifade etmek gerekir ki suçun yaptırımı olarak dört aydan üç yıla kadar hapis cezası veya adli para cezası öngörülmüştür. Hapis cezası ve adli para cezası seçimlik cezalar olarak düzenlenmiştir (Özen İnci, 2019).

Türk Ceza Kanununun “Çevreye Karşı Suçlar” başlıklı bölümünde hayvanlar suçun korunan hukuki yararı haline gelmiş ve sağlıklı bir ortamda yaşama hakları, nesillerini sürdürme hakları, doğal özelliklerini sürdürme hakları koruma altına alınmıştır (Dönmez, 2013). Buradan, hayvanların doğanın bir parçası olarak görüldüğü kanaatine varılabilir. Bu esas hayvanları dolaylı yollardan korumayı ele alsa da direkt suça maruz kalan, öldürülen, tecavüz edilen, işkence edilen hayvanları korumakla ilgili bir madde içermediği için yetersiz kalmaktadır.

Hukuki metinlerde kendine yer etmeye çalışan hayvan hakları kavramı, insan merkezli hukuk sistemlerinin yanında yeterli önemi göremese de son yıllarda hayvanlara yönelik kötü davranışların toplumda oluşturduğu huzursuzluk, bu huzursuzluğun sosyal medya aracılığıyla oluşturduğu baskı ve hayvan dernekleri sayesinde ciddi adımlar atılması yönünde gündemler oluşmuştur. 2017 yılı sonlarında yeni bir kanun tasarısı kamuoyu ile paylaşılmıştır. Hayvanları Koruma Kanunu ve Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı sunulmuştur (Özen İnci, 2019). Bu tasarının 2. Maddesinde; 5199 sayılı Hayvan Koruma Kanununun 28. Maddesinden sonra gelmek üzere, "Sahipli veya sahipsiz hayvana acımasız ve zalimce muamelede bulunan veya eziyet eden ya da bu hayvanı haklı bir neden olmaksızın öldüren kişi dört aydan üç yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır." ibaresi teklif edilmiştir¹. Bu madde ile eklenen diğer dört maddenin de sonunda hapis veya adli para cezası hükmü yer almaktadır. Maddenin sonunda yer alan "veya" ibaresi ikisinden birinin seçilebileceği anlamı barındırmaktadır. Buradan hareketle, adli para cezasının hapis cezasına seçilme durumunun olması, mahkemenin bu yönde de karar verebileceğini göstermektedir ki bunun da vicdanları yeterince rahatlatmayacağı ve adalet duygusunu hissettirmeyeceği düşünülmektedir.

5. Hayvan Hakların Korumaya Yönelik Yasal Mevzuat Çalışmalarının Değerlendirilmesi

Hayvanlarını korumaya yönelik yasal mevzuat çalışmalarının sağlıklı olarak yürütülmesi, hukukun temel ilkelerinden "normlar hiyerarşisi", "genel yasa özel yasa ayrımı" ile "kanun yapma tekniği" kavramlarına uygun davranılması halinde mümkündür. Bilindiği üzere hukukun yazılı kaynakları olan yazılı metinlerin uygulanmasında öncelik sırası bulunmaktadır. Hukukun en temel kaynağı uluslararası anlaşmalar ile anayasadır. Kanunlar ve diğer ilgili mevzuat anayasaya aykırı olamaz. Anayasa devletin işleyişi, kişilerin hak ve yükümlülükleri ile ilgili temel çerçeveyi çizer. Yürürlükteki anayasamızda hayvanların korunması ile ilgili yasal bir düzenleme bulunmamaktadır. Anayasamızda hayvan haklarına dolaylı yoldan değinildiği yönünde doktrinde görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler Anayasa'nın 56. Maddesinde; "Herkesin, sağlıklı ve dengeli bir

çevrede yaşama hakkına sahip olduğu", 169. Maddesinde devletin ormanların korunması ve sahaların genişletilmesi için gerekli kanunları koyacağı ve tedbirleri alacağına, ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilemeyeceği yönündeki hükümleri esas alınarak anayasanın çevrenin korunması ilkelerinin hayvanların korunmasını da kapsadığı çıkarımına dayanmaktadır. Alman Ceza Kanununda hayvan haklarına ilişkin bir hüküm bulunmamasıyla birlikte Anayasa'nın 20. Maddesi "Devlet gelecek nesiller yararına doğal hayatı ve hayvanları korumak sorumluluğundadır." hükmüne amirdir. Bu maddeyle Almanya hayvan haklarının korunmasına anayasal bir temel kazandırmıştır. Hayvanlar konusunda temel norm olması sebebi ile anayasamızda da bir düzenlemeye ihtiyaç bulunmaktadır. Anayasaya hayvanlar konusunda norm konulduktan sonra yasal düzenlemelerin yapılması aşamasına geçilmesi gerekmektedir (Yılmaz, 2006,). Bu aşamada yasal düzenlemenin Türk Ceza Kanunu'nun içerisinde mi yoksa özel bir yasa ile mi düzenlenmesi gerektiği konusu tartışmaya açılmalıdır. Bizim kanaatimiz konunun kapsamlı olması nedeni ile özel bir yasa içerisinde ele alınması yönündedir. Hayvanların korunması ile ilgili mevzuatımız oldukça dağınıktır. Türk Ceza Kanunu, 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanunu yanında Köy Kanunu, Kara Avcılığı Kanunu, Su Ürünleri Kanunu gibi başkaca kanunlarda da hayvanların korunmasına yönelik hükümler bulunmaktadır. Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) hayvanlarla ilgi hükümlerinin incelenmesinde 151. Maddesinde sahipli hayvanlara zarar verilmesi, öldürülmesi hüküm altına alınmıştır. Anılan Madde TCK'nın sistematigi içerisinde incelendiğinde kişilere karşı suçlar malvarlığına karşı suçlar kısmında bulunmaktadır. Buradan anlaşılacağı gibi ceza yasamızda hayvana karşı şiddet hayvanın eşya olarak görülmesi ve sahipli hayvan olması dolayısıyla kişinin malvarlığına yönelik bir saldırı olması temeline dayanmaktadır. Çevreye karşı suçlar kısmında yer alan TCK 181. Maddede çevrenin kirletilmesi dolayısı ile hayvanların zarar görmesi hüküm altına alınmıştır. Anılan maddelerin cezai yaptırımı caydırıcılık niteliği taşımamaktadır. Hayvanların korunması amaçlı özel bir yasa olan 5199 sayılı yasayı incelediğimizde de hayvanların korunmasının kabahat niteliğinde yaptırımlar ile korunmaya çalışıldığının anlaşılabilir. Hayvanların korunması amaçlı yasal çalışmaları incelediğimizde yeni yasa tasarısında hayvana zarar verme, işkence etme, öldürme kavramlarının ceza

¹https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/002/050/original/hayvanlar%C4%B1_koruma_kanunu_tasar%C4%B1s%C4%B11.pdf?1516201058

yapım tekniğine uygun olarak ele alınmadığını söyleyebiliriz. Konuyu güncel örneklerle açıklamak istersek bir televizyon programında çocuk, büyük pek çok izleyicinin gözlerinin içine bakarak papağanına şiddet uygulayan yani aleni olarak suç işleyen kişilerin durumu, yine güneydoğu bölgesinde köpeğe tecavüz ettikten sonra yavrusu ile yakan kişinin durumu ile hayvanı sadece öldüren kişinin konumu aynı olmamalıdır. Ceza kanunu sistematığına baktığımızda yaralama suçlarında ve öldürme suçlarında önce temel yaptırım belirlendiği sonrasında artırım ve indirim sebeplerinin yasa bulunduğu görülecektir. Örneğin adam öldürme suçlarında canavarca his saiki ile adam öldürme artırım sebebidir. Bunun gibi nitelikli hallerin tespiti gerekmektedir. Doğal hayatın bozulması hayvan ırklarının yok edilmesi gibi nitelikli hallerin tespit edilmesi gibi nitelikli haller tek tek saptanmalı ve yasa içerisine alınmalıdır. Bu açıklamalarımız doğrultusunda yasa yapım çalışmalarının tekrar gözden geçirilmesini söyleyebiliriz. Bunun yanında hayvan haklarının korunması amacı ile çıkarılacak yasaların tek çatıda toplanması yasa hazırlanmasında ve uygulamada bütünlük sağlayacaktır. Hayvana şiddet ile ilgili yasal düzenlemeler yapılırken delillerin toplanması ile ilgili yasal çalışmaların yapılması da yerinde olacaktır.

6. Hayvan Haklarının Korunmasına Yönelik Sosyal Sorumluluk ve Farkındalık Çalışmaları

İnsanların doğal yaşam içerisinde bulunan yabani hayvanlar ve yerleşim yerlerinde bulunan evcil hayvanlara karşı sorumlulukları bulunmaktadır. İnsanoğlunun sanayi toplumuna geçiş sonrası hayvanlara karşı değişen davranış tarzı doğal dengenin bozulmasına yol açmıştır. Hayvanları sadece yiyecek ihtiyacı için avlayan insanoğlu kozmetik, ilaç sanayi ve diğer alanlarda hayvanları kullanmaya başlarken eskiden sadece ihtiyacını karşılamak için uyguladığı avcılığı da spora dönüştürmüştür. Doğal dengede bozulma insanın doğaya ve canlılara karşı uyguladığı şiddet gibi görünse de sonuçları itibari ile kendine dönük şiddet olarak da değerlendirilebilir. Günümüzde önemi daha çok anlaşılan çevrenin korunması doğanın parçası olan hayvanlara karşı sorumluluk bilincini ve farkındalığı da beraberinde getirmiştir. Sosyal sorumluluk, kurumların ya da kişilerin yaşadıkları toplumun kalitesini arttırmak ve sürdürülebilir bir dünyanın devamlılığını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen faaliyetlerdir.

Sosyal sorumluluk kendisini çeşitli projelerde göstermektedir. Projeler vahşi, evcil ve sokak hayvanlarını kapsamaktadır. Örnek olarak doğal

hayatın korunması konusunda farkındalık yaratmak amacı ile yabancı bir giyim firması, nesli tükenmekte olan hayvanlara dikkat çekmek için sınırlı sayıda kendi logosu yerine Sumatran Kaplanı ve Anegada Kaya İguanası gibi nesli tükenmekte olan hayvanların ikonlarını polo gömleklerinde kullanmıştır. Şirket toplamda 1,775 üründe bu logoları kullandı ve ürünlerden elde edilen geliri, doğayı koruma ve doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı alanında çalışan 70 yıllık uluslararası organizasyon olan Uluslararası Doğa Koruma Birliği'ne (IUCN) bağışladı.

Türkiye'de hayvanlara yönelik birçok proje yürütülmüş ve yürütülmeye devam etmektedir. Bu projelerin büyük bir çoğunluğu kedi ve köpekler için olmasından kaynaklı kapsamları dar olsa da sokakta yaşayan canlarımız için umut olabilmektedir. Bu projelerden biri de empati projesidir. Projenin sahibi Bilge Kınam Dokuzlar'dır. Projeyi tez çalışması kapsamında oluşturmuştur. Projenin amacı sokak hayvanlarına barınak sağlamak, hasta ya da yaralıları tedavi ettirmek, gelen mama bağışlarını her köşe başına bıraktığı mama kaplarına dağıtmak bu sayede hayvan hakları konusunda insanlarda farkındalık yaratmaktır. Dokuzlar ve Uçar (2018), hayvanlara yönelik sorunlara karşı farkındalık oluşturmak amacıyla tasarım çalışmaları yapmışlardır. Hayvanlarla ilgili kamu spotu kapsamında belgesel bir film çekmişler ve bu filmi katılımcı öğrencilere izletmişlerdir. Belgeseli izlemeden önce ve izledikten sonra anket uygulanan öğrencilerin farkındalık düzeylerinin anlamlı derecede arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Sokak hayvanlarının yaşadığı sorunlarla empati yapmanın gerekliliği ve empati kelimesinin içinde hayvanlarla ilişkilendirilebilecek pati kelimesinin de yer alması nedeniyle belgesel filminin adı 'Empati' olarak seçilmiştir. Belgesel, psikologlar, veterinerler, hayvan hakları gönüllüleri gibi birçok kişi ile yapılan röportaj çekimleri ile oluşturulmuştur. "Su her canlı için yaşamdır." sloganıyla başlatılmış olan bir kap su projesinin amacı vatandaşlara sokak hayvanları için farkındalık yaratmak ve kapı önlerine su koymalarını teşvik etmektir. Kavurucu sıcaklarda betonlaşan şehirlerde sokak canlıları su bulmakta zorlanmakta ve susuz kaldıkları için birçok rahatsızlık yaşamaktadırlar. Bu sorunu olabildiğince azaltmak ve belediyelerin, hayvan gönüllülerinin ulaşamadığı yerlerde yaşayan hayvanların şartlarının vatandaş tarafından fark edilip çözülmesi amaçlanmıştır.

Haçiko yani Hayvanları Çaresizlikten ve İlgisizlikten Koruma Derneği, toplum içerisinde hayvan sevgisi bilincini geliştirmeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda hayvan hakları konusunda yapılan ihlallerinin önlenmesini sağlamak, oluşan sorunları çözüme kavuşturmak ve bu konuda kamuoyunun

bilinçlendirilmesini sağlamak adına çalışmalar yapmaktadır. Sahipsiz olan sokak hayvanları başta olmak üzere diğer tüm hayvanların öncelikli yaşam haklarını, refahlarını sağlamaya yönelik ve doğal yaşamlarından uzaklaşmış olan canları geri kazanmak, insanlar ile hayvanlar arasındaki bağı geliştirmek için çalışmalar yapmaktadırlar. Aynı zamanda İstanbul'un birçok yerinden (alışveriş merkezi, kafe, restoran) bir otomobil firmasının desteğiyle artık yiyecekleri toplayıp barınaklara ulaştırılmasını sağlamaktadırlar. Bir boya firması ile yaptığı bir çalışmada ise hayvanların barınaklarının boyanması sağlanmıştır.

Haytap yani Hayvan Hakları Federasyonu, doğanın korunması ve hayvan hakları konusunda faaliyet gösteren bir sivil toplum örgütüdür. 2018 yılında çeşitli derneklerin bir araya gelmeleriyle kurulmuştur. Birçok farkındalık çalışması gerçekleştirmişlerdir. Evcil hayvanların terk edilmelerine, göz göre göre araç ile ezilmelerine karşı çalışmalar yürütmelerinin yanında son günlerde hayvanlara şiddet içerikli videoların yayımlandığı bir kısa video platformu ile birlikte hayvanlara şiddete karşı birlikte çalışmalar yürütmüşlerdir. Haytap'tan yapılan açıklamada Haytap'ın hayvanlara kötü muamele yapılan görüntüleri dijital platformlarda paylaşarak popüler olmaya çalışan kitlenin önüne geçmeyi hedeflediği, bu içeriklerin henüz yayılmadan platformdan hızlıca kaldırılması için gereken çalışmaları yaptığı, bu amaçla hazırlanan uygulama ile olumlu sonuçlar alındığıdır. Haytap emekli hayvanlar barınağında birçok ekonomik değeri olmadığı için atılan binek hayvanları yaşamlarını refah içinde geçirmesi, aynı zamanda hayvan hakları konusundaki yasaların iyileştirilmesi için çalışmalar da yapmaktadır. Bir telekomünikasyon şirketi 'Bir kalp mama' projesi ile her mağazasının önüne hayvan evi ve mama kabı koyarak farkındalık oluşturmayı amaçlamıştır. Birçok dernek ve belediye, vatandaşların farkındalığını arttırmak için kamu spotları oluşturmaktadır. Bunun yanında farklı amaçları olan dernekler amaçları doğrultusunda hayvanları afişlerinde kullanmışlardır. Kadın ve Demokrasi Derneği kısaca KADEM, kadına karşı şiddete farkındalık oluşturmak amacıyla yabancı hayvanları 'Cins var cins var' sloganı ile ön plana çıkarmışlardır.

Bütün bu çalışmalar büyük çoğunluğu ile hedeflerine ulaşmakta ya da büyük ölçüde yaklaşmaktadır. Birçoğu insanların katkılarıyla gerçekleştirilirken birçoğu da bağışlar yardımıyla dernekler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Hayvanların daha iyi koşullarda yaşamasına yardımcı olmakta ve sosyal duyarlılığı arttırmaktadır. Bu tarz çalışmalar önemli olsa da kişinin kendi dışındaki canlılara nazik davranma

öğretisi daha küçük yaşlarda alıştırılmalıdır. Arıkan ve arkadaşlarına göre (2019), okul öncesi dönemde çocuklara, canlılara saygı ve sosyal duyarlılık öğretilir. Bu nedenle bir okulda çocuklara hayvanlarla ilgili eğitimler verip sonucunda farkındalık düzeylerindeki değişimini ölçmüşlerdir. Çalışmanın başında ve sonunda çocuklara hayvanlarla ilgili farkındalıklarını arttırabilecek sorular sorulmuş ve çocukların farkındalıklarının arttığı gözlenmiştir. Proje devam ederken çocuklardan 'Eğer petshoplardan hayvan almaya devam edersek onların yerine yenileri gelir, o yüzden barınaktan almamız' ve 'Eğer bakabilirsek almamız, ben çok düşündüm barınaktan almaya karar verdim ama bakabilirsem bunu biraz düşünmeliyim.' gibi sözler duyulması da çocukların farkındalığının arttığını göstermektedir. Hayvanlara yönelik şiddetin önlenmesi ve hayvan hakları konusundaki sosyal sorumluluk projelerinin artması aynı evreni paylaştığımız varlıklar olan hayvanlar yanında dolaylı yoldan kendimize yapacağımız bir katkı olacaktır.

Sonuç ve Çözüm Önerileri:

İnsanoğlu tarihin eski çağlarında avcılık yaparak etinden yararlandığı hayvanların bir kısmını evcilleştirerek günlük işlerini yapmak için yardımcı ve kendisine dost haline getirmiştir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş doğal dengede bozulmayı da beraberinde getirmiştir. Hayvan türleri azalırken kentleşme ile hayvanların yeni yaşamdaki konumları da değişmeye başlamış, yaşanan süreç hayvanların maruz kaldığı olumsuz eylemlerden korunması konusunu gündeme getirmiştir. Uluslararası bildiriler yayınlanarak uluslararası anlaşmalar ve ulusal yasalarda hayvanların korunması ile ilgili düzenlemeler yapılırken hayvanların eşya mı, kişi mi yoksa sui generis bir varlık mı olduğu konusundaki tarihi tartışmalar tekrar gündeme gelmiştir. Anılan konularda yapılan araştırmalar ve yeni yasa hazırlama çabaları konunun sosyoloji, psikoloji gibi bilim dallarından ayrı olacak çözümlenemeyeceğini de ortaya koymuştur. Araştırmalar hayvana karşı şiddet uygulayan çocukların ileriki yıllarda potansiyel suçlu olduklarını göstermektedir. Suçun işlenmeden önce önlenmesi amacını taşıyan proaktif adli yaklaşım ilkesi gereği hayvana şiddet uygulayan çocukların gelişimlerinin izlenmesi ve psikolojik destek sağlanması bu amaçla her semtte aile hekimine benzer aile psikoloğu çalıştırılması, hayvanlara karşı sevgi duyulmasını ve davranış tarzını geliştirici farkındalık amaçlı sosyal sorumluluk projelerinin artırılması, hayvanlarla ilgili görsellerin, medya öğelerinin toplu yaşam alanlarında bulundurulmasının sağlanması, ilçe

tarım ve benzeri kurumlarda çalışan veteriner hekimlerin niteliklerinin artırılması için gayret gösterilmesi ile hatalı tedaviler karşısında önleyici ve yaptırıma dönük düzenlemeler yapılmalı, ülke çapında hayvana şiddet haritası çıkarılması ile bölgesel olarak da sorunların kaynağına inilerek çözümlerin araştırılması gerekmektedir. Önleyici ve rehabilite edici bu çalışmalardan sonra yasal mevzuat tamamı ile gözden geçirilerek yenilenmelidir. Hayvanlara karşı davranış tarzı, hayvanların korunması ilkeleri, doğal çevrenin, yaşamın hayvan haklarının korunması konusu anayasal bir temele oturtulduktan sonra dağınık olan mevzuat Türk Ceza Kanunu içerisinde değil özel bir yasa bünyesinde tek bir çatı altında toplanmalıdır. Mevzuat güncellenirken yasa yapım tekniğine dikkat edilmeli her suçun tanımı ve unsurları tek tek belirlendikten sonra artırım ve indirim maddelerine yer verilmelidir. Hayvanların şiddetten korunması, toplumun potansiyel suçlulardan korunmasına da hizmet edeceğinden kamu yararı ilkesi gereği hayvanlara karşı işlenen suçları takip edecek, kamu adına mahkemelerde davalara katılacak hukukçular görevlendirilmelidir. Hayvanlar konusunda ihtisaslaşmış kıl, tüy, DNA analizi, dış izi analizi, kimyasal ve diğer maddelerin analizi konularında çalışacak adli tıp üniteleri kurulmalıdır. Hayvan hakları ve sevgisi le ilgili müfredata ders konulması, hayvan hakları ile ilgili multidisipliner yaklaşımla çalıştay, seminer ve benzeri etkinliklerin artırılması da önemli çözüm önerilerilerindedir. Hayvanlara şiddetin önlenmesi için yasa çalışmaları üzerinde durulması taslak hazırlanması, hayvana şiddetin önlenmesi amacıyla veterinerlik fakültesi mezunlarından kolluk kuvveti kurulması yapılacak çalışmalar hakkında umut verici görünmektedir.

Kaynakça:

- Akdemir, S. (2016). İlkokul öğrencilerinde hayvana yönelik kötü davranış ile saldırganlık ve empati düzeyleri arasındaki ilişki. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı, İstanbul.
- Arıkan, A., Bakır, Y. ve Özden, M. (2019). Çocuklarda sosyal duyarlılığın geliştirilmesi: 'sokak hayvanlarının yardımcıları' projesi. Mehmek Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 52, 463-490.
- Arluke, A. & Ascione, F. & Levin, J. (1999). The relationship of animal abuse to violence and other forms of antisocial behavior. *Journal of Interpersonal Violence*, 14(9), 963-975. DOI: 10.1177/088626099014009004
- Ascione, F. (1998). Battered women's reports of their partners' and their children's cruelty to animals. *Journal of Emotional Abuse*, 1(1), 119-133. DOI: 10.1300/J135v01n01_06
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York: Freeman.
- Berkowitz, L. (1984). Some effects of thoughts on anti-and prosocial influences of media events A cognitive-neoassociation analysis. *Psychological Bulletin*, 95, 410- 427.
- Bianet (2020). Hayvanları koruma kanunu ve Türk Ceza Kanunu ile bazı kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun tasarısı. Erişim Adresi: https://bianet.org/system/uploads/1/files/attachment_s/000/002/050/original/hayvanlar%C4%B1_koruma_kanunu_tasar%C4%B1s%C4%B11.pdf?1516201058 Erişim Tarihi: 14 Kasım 2020
- Buss, D. M. ve Shackelford, T.K. (1997). Human aggression in evolutionary psychology perspective. *Clinical Psychology Review*, 17, 605-619.
- Canadian Veterinary Medical Association (2020). The Link-Animal Abuse, Child Abuse, And Domestic Violence. Erişim Adresi: <https://www.canadianveterinarians.net/policy-advocacy/link-between-animal-child-domestic-abuse> Erişim Tarihi: 14 Kasım 2020
- Çobanoğlu, N., Kük, M. ve Tamzok, H. (2013). Hukuki ve etik boyutlarıyla sokak hayvanları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4(1), 247.
- Dokuzlar, B.K. ve Uçar, T. F. (2018). Bir sosyal farkındalık projesi bağlamında grafik tasarım uygulamaları. *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, 11(21), 66-89.
- Dollard, J., Doob, L., Miller, N., Mowrer, O. H. ve Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Dönmez, A. (1988). Televizyon ve saldırganlık. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 21(1), 25-52.
- Dönmez, B. (2013). Hayvanlara yönelik işlenen suçlar. *Journal of Yasar University*, 8, 903-904.
- Fromm, E. (1993). *İnsandaki yıkıcılığın kökenleri*. İstanbul: Payel Yayınları
- Gruen, A. (1987). *Normalliğin Deliliği*. İstanbul: Çitlenbik Yayınları
- Haytap (2020). Prof. Dr. Sevil Atasoy'dan Bilimsel Rapor. Erişim Adresi: <https://www.haytap.org/tr/prof-dr-sevil-atasoydan-bilimsel-rapor> , Erişim Tarihi: 14 Kasım 2020
- Hurn, S. (2012). *Anthropology, Culture and Society: Humans and Other Animals: Cross-Cultural Perspectives on Human-Animal Interactions*. London: Pluto press
- Toygun, A. (2019). "Ceren'i katledenin seri katillerle ortak özelliği: Hayvana eziyet", <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/cereni-katledenin-seri-katillerle-ortak-ozelligi-hayvana-eziyet-41399022>, Erişim Tarihi:17.11.2020.
- Joy, M. (2011). *Why We Love Dogs, Eat Pigs, and Wear Cows: An Introduction to Carnism*. Berkeley, Ca; Enfield: Conari press.
- Kiraz, S. (2015). Hayvanda ve insanda saldırganlık üzerine psikolojik ve felsefi bir inceleme. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 119-136.
- Koçhisarlıoğlu, C. & Söğütü Erişgin, Ö. (2013). Hayvanın hukuki konumu. *Journal of Yasar University* 8, 1691-1725.
- Lagerspetz, K. (1979). Modification of aggressiveness in mice. In S. Feshbach ve A. Fraczek (Eds.), *Aggression and behavior change*. New York: Praeger.

- Marsden, P., & Attia, S. (2005). A deadly contagion. *The Psychologist*, 18, 152-155.
- Menteş Gürler, A. & Osmanağaoğlu Sanal, Ş. (2009). Türkiye’de hayvanları koruma kanununun tarihsel gelişimi. *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 5 (3), 325-330. DOI: 10.9775/kvfd.2008.62-A.
- Myers, D. G. (2015). *Social Psychology*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Newberry, M. (2017). Pets in danger: Exploring the link between domestic violence and animal abuse. *Aggression and Violent Behavior* 34, 273-281. DOI: 10.1016/j.avb.2016.11.007
- Özen İnci, Z. (2019). Güncel gelişmeler ışığında Türkiye’de hayvanların ceza hukuku bakımından korunması. *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5 (1). 1-24.
- Paws (2020). The Animal-Abuse- Human Violence Connection. Erişim Adresi: <https://www.paws.org/resources/the-animal-abuse-human-violence-connection/> Erişim Tarihi: 14 Kasım 2020
- Palaz, A.E. (2020). Hayvanlara Eziyet ve Antisosyal Davranış Arasındaki İlişki, <https://rasyonalist.org/yazi/hayvanlara-eziyet-ve-antisosyal-davranis-arasindaki-iliski/>, Erişim Tarihi:17 Kasım 2020.
- Raine, A. (2008). From genes to brain to antisocial behavior. *Current Directions in Psychological Science*, 17, 323-328.
- Resmigazete (2004). Hayvanları Koruma Kanunu. Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040701.htm#:~:text=MADDE%201.%20%E2%80%94%20Bu%20Kanunun%20amac%C4%B1,her%20t%C3%BCr%3%BC%20ma%C4%9Fduruyetlerinin%20%C3%B6nlenmesini%20sa%C4%9Flamakt%C4%B1r.> Erişim Tarihi: 14 Kasım 2020
- Russell, N. (2012). *Social Zooarchaeology: Humans and Animals in Prehistory*. New York: Cambridge University Press.
- Taubes, G. (1992). Violence epidemiologists tests of hazards of gun ownership. *Science*, 258, 213-215.
- Tbmm (2020). Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun Tasarısı ve Çevre ve Dışişleri Komisyonları Raporları (1/613). Erişim Adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss668m.htm> Erişim Tarihi: 16 Kasım 2020
- Türk Dil Kurumu. Erişim tarihi: 15.11.2020. Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Wikipedia (2020). Hayvan hakları evrensel beyannameşi. Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Hayvan_Haklar%C4%B1_Evrensel_Beyannameşi Erişim Tarihi: 15 Kasım 2020.
- Yılmaz, H (2006). Hayvan haklarına bakış. *TBB Dergisi*, 62, 212-229.
- Zengin, S.E., (2017). İnsan-merkezciliğin yükselişi: avcı toplayıcılıktan günümüze hayvanın değişen statüsü. *Doğu Batı Dergisi*, 82, 143-165.